

В статтє исследовано состояние развития религиозного туризма в г. Киеве. Проанализированы общие характеристики сильных и слабых сторон, возможностей и угроз историко-культурного потенциала в г. Киеве (SWOT-анализ).

Ключевые слова: г. Киев, религиозный туризм, историко-культурное наследие, SWOT-анализ.

Anotation

This article investigates the status of religious tourism in Kiev. The common characteristics of the strengths, weaknesses, opportunities and threats of historical and cultural potential in Kiev are evaluated in the article.

Keywords: Kyiv, religious tourism, historical and cultural heritage, SWOT-analysis.

УДК 94(477.41):069 (1-4)

Людмила Науменко

(Переяслав-Хмельницький)

**ДУХОВНА КУЛЬТУРА ПЕРЕЯСЛАВСЬКОГО КОЗАЦТВА ТА ЇХ
ЖИВА ПАМ'ЯТЬ НА ТЕРЕНАХ ЗАПОВІДНИКА МІСТА**

У статті розглядається історичне минуле Переяславського краю за часів козаччини. Збереження історії та козацького духу в заповіднику НІЕЗ «Переяслав».

Ключові слова: козаки, заповідник, історія, музей, культура, історичне місто, Переяслав-Хмельницький.

Історія еліти українського народу в різні періоди його існування, була однією з найплідніше досліджуваних тем у вітчизняній історичній науці. Особливу увагу істориків привертають події Визвольної війни середини XVII ст. та історія Гетьманщини. Загальні праці показують основну картину та пропонують концепції розвитку політичних та соціальних процесів періоду на теренах України. Проте загальновідомо, що історію творили конкретні особи, групи і стани тогочасного суспільства. В зв'язку з цим актуальним бачиться написання робіт, які б досліджували персональний склад, соціальний та майновий статус еліти українського суспільства XVII-XVIII ст. Тема козацтва є наскрізною для української історії нових та новітніх часів, а тому визначається необхідністю більш глибокого аналізу історії української державності періоду Гетьманщини.

Метою цієї статті є наукове вивчення та публікація джерельної бази з проблеми козакознавства, розкриття збереження та музеєфікація пам'яток козацької історії щодо популяризації історичного минулого, пов'язаного з героїчними сторінками козацької доби які висвітлені на теренах Національного історико-етнографічного заповідника міста Переяслав-Хмельницький.

Українське козацтво з'явилося в певний історичний період, коли виникла необхідність самозахисту населення вже неіснуючої слов'янської держави від зовнішнього ворога. Різні версії походження козацтва свідчать про те, що їх поява була неординарним явищем і пояснення цього факту якоїсь однією причиною буде неправильним і однобоким. Воно було з самого початку спрямовано на відродження колишньої могутньої слов'янської держави та збереженні своєї віри, яка в свій час поставила Київську Русь в один ряд з могутніми європейськими державами Середньовіччя. Але разом з цим розвиток подій з моменту виникнення козацтва свідчив про те, що українські козаки, як і весь український народ того часу дуже толерантно вели себе по відношенню до Речі Посполитої, у складі якої наші землі пробули близько 200 років. Тільки нещадна експлуатація, примусовий перехід до іншої віри та безжалісна внутрішня політика польської шляхти до всього українського призвели до соціального вибуху, після якого вже польський та український народ не могли співіснувати на однієї території. Українське козацтво в той час показало, що воно здатне справитися з будь-яким зовнішнім ворогом. Після перемоги над поляками стало зрозумілим й те, що якщо з зовнішнім ворогом українці спроможні боротися, то внутрішні протиріччя подолати не в силах. Саме відсутність єдності в рядах козацької старшини, підбурювання ними простого люду до рішучих дій призвели спочатку до розколу держави на два табори, а потім – остаточної втрати незалежності.

Козацтво на Україні – явище самобутнє, національне, суто народне. Соціальний склад козацтва був неоднорідний. Переважну його масу становили збігли селяни, представники міських низів, а також декласовані елементи землян і шляхти. Воно поповнювалося вихідцями не лише з українських земель, а й з Білорусії, Росії, Молдавії. Джерелом утворення козацтва в другій половині XVI ст. були «ухідництво» втечі, масові переселення селян і міщан. Це стало фактором освоєння обширів Наддніпрянщини, яка у XV ст. була спустошена та знелюднена внаслідок постійних татарських нападів.

Козацтво «на волості» взяло на себе справу боротьби проти татар. Найвидатнішим явищем в історії козацтва було утворення в середині XVI ст. Запорозької Січі. Згуртовуючи в собі найволелюбніші елементи козацтва, вона стала осередком боротьби не лише проти зовнішніх ворогів України – Турецької (Османської) держави і Кримського ханства, а й проти зазіхань правлячих кіл Речі Посполитої щодо України. Запорожці очолили рух свого

народу за соціальне й національне визволення. Січ стала зародком нової української козацько-старшинської державності, утворивши органи влади, військо та морський флот.

Польські шляхетські історики пов'язували появу козацтва з діяльністю польських і українських магнатів. До такого трактування схилилися й тогочасні іноземні автори. Так, О. Гваньїні твердив: магнати Лянцкоронські, Вишневецькі, Ружинські та інші набирали козацькі загони, оголошували себе отаманами й «козакували» в Дикому Полі. Прагнучи довести право козацької старшини на дворянство, українські старшинські історики-літописці XVII-XVIII ст. намагалися довести, що козаки – це нащадки стародавніх шляхетних вояків, лицарів.

У всіх козацьких літописах є одна особливість: їх автори відтворювали дійсність не такою, якою вона була, а такою, якою мала бути за їх уявою. Українське козацтво є одним з популярних об'єктів для дослідження не тільки у вітчизняній історії, але й в історичних науках інших країн. Подібного явища не знала історія жодної країни. Про козаків у час їхнього розквіту знали не тільки їх ближні сусіди, а й уся Європа. Неодноразово приїжджали на Україну різні дослідники, щоб ближче познайомитися з життям та побутом козацької верстви. Разом з тим, незважаючи на те, що за історичними мірками, це відбувалося відносно недавно, має місце неповна визначеність та різна оцінка тих подій, що відбувалися за часи козацтва.

Проблема козацтва – одна із центральних в історії України доби феодалізму, а тому завжди привертала увагу дослідників. Даною тематикою свого часу займалися багато істориків та дослідників, серед яких В. Голобуцький, Д. Наливайко, І. Нерунович, Г. Грабянка, П. Халєбський, П. Тронько, М. Сікорський [9]. Останній з яких, не тільки опублікував низку матеріалів даної епохи, а й відтворив сторінку історії в унікальних експозиціях Історичного музею міста Переяслав-Хмельницького.

Переяславщина здавна славиться своїм козацьким історичним минулим, підтвердженням якому слугує великий поклад матеріальних свідчень, які зібрав та широко представив видатний історик, музеєзнавець, М.І. Сікорський.

Експозиція Історичного музею, розміщеного у будинку відомого переяславського лікаря XIX століття А.Й. Козачковського – друга Тараса Григоровича Шевченка комплексно висвічує правдиву історію Переяславщини за часів козаччини. Переяслав-Хмельницький в українську історію ввійшов як один із потужних центрів національно-визвольної

революції проти шляхти в середині XVII століття. Зокрема, участь у народних повстаннях і виступах переяславського населення спричинилася до підготовки тієї видатної ролі, яку Переяславщині судилося відіграти у визвольній війні 1648-1654 рр. Вона і надалі продовжувала залишатися джерелом розвитку українського козацтва, одним із центрів, де проходив процес підготовки до визвольної війни, підготовки проводирів селянства і міщанства, заготовки зброї.

Переяславщина знову зарекомендувала себе зоною великих невичерпних сил у 1648 році, коли український народ піднявся на визвольну війну проти соціального й національного гноблення, проти польсько-шляхетського панування. Війну очолив видатний український державний діяч, полководець Богдан Хмельницький. Вже в перші дні повстання у Переяславі розгорнулися жорстокі бої між повстанськими загонами й польсько-шляхетськими військами. Наприкінці травня 1648 р. повстанці розгромили ворога. Незабаром по всій Переяславщині було встановлено народну владу. Проводирі організовували селянсько-козацькі загони, перекрили всі шляхи, що йшли на південь і вирушили на допомогу запорозьким козакам [1].

Про запеклі бої та блискучі перемоги Б. Хмельницького, що мали величезне значення для успішного розгортання визвольної війни розповідають експонати тих часів, що знаходяться на стелажах історичного музею міста. Позолочене срібло, срібні пояси ручні чеканки, порохівниці, крем'яні пістолі, козацькі жупани, велика колекція татарських, українських, польських, російських шабель, козацькі люльки – всі ці чисельні речі представлені в музеї і з'єднують нас з тим героїчним часом. В експозиції музею знаходиться макет славнозвісної козацької чайки – найпрудкішого човна того часу. Запорізькі козаки самі будували чайки, за основу якого був взятий вербний або липовий човен, до якого набивали борти з дощок та прикріплювали зовні снопи з очерету чи соломи для більшої стійкості на хвилях, особливо під час виходу в Чорне море. Робили дві корми ззаду і спереду та прикріплювали щоглу для вітрила. Довжина чайки 17-20 метрів, ширина – 4 метри, на кожному борту – по 10-12 весел і встановлювалось по 4-6 невеликих гармат. В таких чайках розміщувалося до 70 чоловік при повної зброї з необхідним запасом їжі та боєприпасів [2, с. 13].

У 12 залах музею представлені матеріальні свідчення історії Переяславщини у період від XVI ст. і до сьогодення. Експозиція розпочинається саме експонатами козацької доби та знайомить зі

справжньою козацькою і польською зброєю того часу, не менш важливими в бою, захисними мундирами, а саме панциром польського гусара XVI ст., кольчугою російського воїна XVI ст. Окрасою слугує картина невідомого художника «Козак Мамай», написану у кінці XVII ст. (оригінал). Також, можна ознайомитися з польсько-литовським статутом XVII ст., бойовими ядрами, відкопаними на Борисівському полі, де у травні 1630 року відбулася вирішальна битва польського коронного війська під керівництвом С. Конєцпольського та українських повстанців під проводом гетьмана нерестрових козаків Тараса Федоровича, який у народній пам'яті залишився під іменням Трясила.

Наступні дві зали знайомлять з матеріалами, присвяченими національно-визвольній боротьбі українського народу за свою незалежність у 1648-1657 рр., яку очолив видатний полководець і дипломат, фундатор Української козацької держави, гетьман Богдан-Зиновій Михайлович Хмельницький, для якого Переяславщина була теж рідною землею [3, с. 5-6].

Як відомо, головною причиною Визвольної війни була трагедія України, народу якої загрожувало повне духовне знищення. Рабська праця, безправне становище, релігійна дискримінація, фізичні та моральні знущання й утиски з боку польської шляхти призвели до вибуху народного гніву, що спричинило масову революцію. Заслуга Б. Хмельницького полягає в тому, що він за короткий час зумів створити дієздатну армію, підняти народ на боротьбу з гнобителями, закласти підвалини української державності. У ті буремні часи Переяслав був визначним дипломатичним центром України. Ще в кінці XVI ст., коли з'явився проект побудови своєї козацької республіки – Задніпровського князівства, – Й. Верещинський пропонував саме в м. Переяславі створити його столицю, адже Переяславський полк був одним із найбільших в Україні і налічував у 1649 році 18 сотень, а кількість населення перевищувала інші міста [4, с. 134-141].

Наступні зали розкривають життя в Україні після національно-визвольної революції. Зокрема, йдеться про повстання Переяславського полку на чолі з полковником Максимом Хоменком проти утисків Московського уряду, участь наших земляків у гайдамацькому русі та у війні зі шведами [3, с. 6].

Не менш цікавими експонатами залишаються рукотворні роботи сучасного співця козацької слави – Василя Леонтійовича Завгороднього, який пензлем і різцем створив знайомі образи гетьманів, полковників, простих козаків. Дані роботи зберігаються в місцевому Музеї козацької слави. У

трьох залах музею експонується понад 200 робіт художника, створених у різні періоди творчості, звернених до теми українського козацтва. Представлений мистецький доробок вражаючий: образи козаків-запорожців, князів та гетьманів, легендарних героїв та світочів минулого (Б. Хмельницького, Г. Сковороди, П. Конашевича-Сагайдачного, Т. Шевченка, М. Гоголя), портрети сучасників (В. Лісовола, М. Сікорського), українські краєвиди. Його роботи прикрашають експозиції музеїв Києва, інших міст України та за її межами, зокрема музеї Т. Шевченка, М. Гоголя, Лесі Українки в Києві, Лесі Українки в Грузії та ін. [5, с. 26].

Багато було тяжких часів на землі Переяславській, вона то перетворювалась в арену нескінченних воєн, то її тіло шматували турецько-татарські загарбники, польсько-шляхетські війська. Після проголошення 18 січня 1654 року знаменної Переяславської Ради, яка висловилася за союз України з Росією, даний історичний акт врятував український народ від поневолення магнатсько-шляхетською Річчю Посполитою, від поглинення султанською Туреччиною. Вхідження України під протекторат Москви суттєво змінило геополітичну ситуацію у Східній Європі, викликало негативну реакцію з боку Польщі, Туреччини, Кримського ханства. Політика Московської держави, після Переяславської ради була спрямована на обмеження самостійності Лівобережної України. Свавілья царської залози, що перебувала в Переяславі, перепис населення, що розпочався після підписання Іваном Брюховецьким інкорпораційних за своїм змістом «Московських статей» та інші фактори стали причиною вибуху в 1666 році на теренах Переяславщини повстання, рушійною силою якого виступила старшина та козацтво Переяславського полку. Повстання було направлене проти експансії московського самодержавства та носило чітко виражений національно-визвольний характер. Воно послужило поштовхом до наступних антимосковських виступів на Лівобережній Україні, зокрема, повстання Івана Брюховецького у 1668 році, у якому переяславське козацтво теж взяло активну участь. Перейшовши на бік Петра Суховієнка, Переяславський полк до лютого 1669 року продовжував протистояти московській владі. Після придушення повстань, царський уряд піддав жорстоким репресіям переяславське козацтво, що, поруч із репресіями 1663 року, обезкровило полк, призвело до винищення найбільш свідомої та активної його частини.

На кінець 60-х років XVII століття завершився процес оформлення полку як військової та адміністративно-територіальної одиниці Лівобережної Гетьманщини. В 1669 частина територій полку відійшла до Київського полку,

а згодом до нього було приєднано території Іркліївського полку, Піщанської, Золотоніської та Домонтівської сотень Черкаського і території Бубнівської, Леплявської та Терехтимирівської сотень Канівського полків.

Після придушення антимосковських виступів 1666-1669 років розпочався процес підпорядкування Переяславського полку московським самодержавством. В період з 1669 по 1709 роки полковий уряд зазнає досить частих змін. Це було результатом кадрової політики гетьманського уряду, залежного від московської адміністрації. У 60-х роках XVII століття – та на початку XVIII століття до полку переселяють іноземців (переважно вихідців із балканських країн), які отримують керуючі міста в полковому уряді. На чолі полку довгий час поперемінно перебували іноземці Родіон Дмитрашко-Райча та Василь Сербин. З метою придушення опозиційних настроїв у полку, він часто передавався під управління вихідцям з інших полків (Леонтію Полуботку, Івану Лисенку, К.Стриєвському). Подальшим кроком у посиленні впливу московських воєвод на території Переяславського полку стало будівництво Переяславської фортеці, яка зводилася, переважно, реєстровими козаками.

Переяславський полк у складі гетьманського війська брав активну участь у воєнних акціях, що проводилися в інтересах московського самодержавства: боротьбі з правобережним гетьманом Петром Дорошенком, «Великому згоні» Івана Самойловича, Кримських походах 1687 і 1689 років та Азово-Дніпровських походах 1695-1696 років. Козаки полку брали активну участь у Північній війні, у ході якої загинуло багато старшин і рядового складу [6].

На так званій Татарській горі – природному підвищенні, яке, в усі часи стимулювало зведення тут дозорних веж для цілодобового нагляду за постійно неспокійним і ворожо настроєним безкраїм степом, в добу козаччини було розташоване бойове укріплення. Його розкопки, що велися протягом тривалого часу споруджені на території сучасного музею-скансену. Відреставрований козацький постій XVIII ст., оточений глибоким ровом і високим валом висотою 10 м. Воно густо обнесене загостреним, дебелим, дубовим частоколом. За високим земляним валом площадка величиною в 2.4 тис. кв. м, на якій розташований двохповерховий будинок, конов'язь, колодязь. Постій розрахований на 50-100 козаків, котрі мешкали на другому поверсі будівлі. Для захисту від ворогів над воротами височіє сторожова башта, поряд на валу грізно націлились на ворота козацькі гармати (9 штук), а в частоколі прорізано 23 бійниці для ведення бою з рушниць. Неподалік, на

пагорбі, розташувалась 13 метрова вежа для дозорців, які і вдень і вночі вартували на своїх бойових позиціях, аби не пропустити появи непрошених гостей. Перебуваючи на території укріплення, мимоволі подумки переносишся у ті неспокійні буремні часи що навівають прадавню історію нашої держави [7, с. 39-40].

Гордістю і окрасою музею стала церква Іоанна Богослова з с. Острійки Білоцерківського району Київської обл. Століттями служила дана церква людям, неодноразово ремонтувалася, у 2 пол. XIX ст. до неї були здійснені значні прибудови. В акті обстеження від 18 травня 1967 року зафіксовано: «Церква збудована в першій чверті XVII ст. народними майстрами. Церква трибанна, план церкви традиційний, в центральна частині прибудови, здійснені в 2 пол. XIX ст. місцевими майстрами. На банях подекуди зберігся розпис – геометричний орнамент. Центральна баня зірвана, два хрести відсутні, іконостасу немає. Церква розташована в південно-східній частині музею народної архітектури та побуту, праворуч від тракту. Споруда тридільна, триверха з домінуючою центральною банею. Будівля зрубна, з дубових тесаних пластин, ретельно припасовані вінці покладені без лишку, спеціальні фундаменти відсутні, лише у вівтарній частині покладено кам'яні брили.

Церква освітлюється шістьма прямокутними вікнами у верхній частині зрубу стін, одним ромбоподібним вікном у вівтарній частині. Крім вікон, додаткове освітлення забезпечує напівосвітлений восьмерик центральної бані [8, с. 8-12]. Будівлі церкви, дзвіниці і сторожки гармонійно вписуються в мальовничі пейзажі музею просто неба.

Із часу свого заснування Музеї міста активно працюють над поставленими проблемами: проводяться численні історико-тематичні, художні виставки, науково-практичні конференції, дискусії, громадські і мистецькі заходи саме на гетьманську тему, адже, образ козака нерозривний з образом нашої Батьківщини. Гетьманщину не тільки не забули – пам'ять про неї допомогла започаткувати нову добу в українській історії, позаяк саме з нащадків старшини вийшло багато діячів, що сприяли формуванню національної свідомості українців. Історія Гетьманщини стала ключовим явищем національної історії та державотворчих змагань. Приклад самоврядування, що вона дала, надихає й сучасних українців у їхніх прагненнях створити свою власну національну державу. Козаки у найскладніші часи самовіддано захищали Україну від лютих ворогів, своїм прикладом довівши всьому світу, що душа і честь – це найдорожче.

Джерела та література

1. Сікорський М.І. Біля джерел укаїнського козацтва: [Історія Переяславської землі] . – Київ:Правда. – 1993. – 9 квітня.
2. Культура. Історія. Традиції: Науково-популярний журнал / В. Тригуб (ред.) – К., 2003. – №2. – С. 44.
3. Переяслав мовою музеїв. – Науково-виробнича фірма «Світа». – 2000. – 52 с.
4. Борисенко В. Рядове козацтво Переяслава XVIII ст. / В. Борисенко, А. Іваненко, В. Лоха // Переяслав у віках. – К.: Світ успіху, 2007. – С. 134-141.
5. Місто музеїв. Національний історико-етнографічний заповідник Переяслав / [Авраменко Ю.В., Бойко М.І., Бойко Н.А., Богущ Т.Г. та ін.]; під ред. Уманцева Е.А. – Путівник. – Міністерство культури і туризму України. Національний Історико-Етнографічний Заповідник «Переяслав» – 2010. – 99 с.
6. Сікорський М.І. Біля джерел українського козацтва: [Історія Переяславської землі] // Київ, правда. – 1993. – 13 квітня.
7. Переяславські музеї Просто неба. – Науково-виробнича фірма «Світа». – 2000. – 52 с.
8. Ткаченко Н. Архітектурний ансамбль двору козацької церкви села Острійки білоцерківського району київської області // Храми Переяславщини: Історія, традиції, сучасність; стан збереження пам'яток. – 2006. – С. 8-13.
9. Сушинський Б.І. Козацька Україна: «Хмельниччина» / Оформл. О.П. Чередниченка. – Одеса: «ВМВ», 2004. – 560 с.

Аннотація

В статтє рассматривается историческое прошлое Переяславского края во времена казачества. Сохранение истории и казацкого духа в заповеднике НИЕЗ «Переяслав».

Ключевые слова: казаки, заповедник, история, музей, культура, исторический город, Переяслав-Хмельницкий.

Annotation

In this article is about historical past of Pereyaslav region during the Cossacks's historical period. Preserving the history and spirit of the Cossacks in the reserve NIEZ «Pereyaslav».

Key words: the cossacks, nature reserve, the history Museum, the culture, the historical town, Pereyaslav-Khmelnyskiy.

УДК 008 : 24 : 34 : 39 : 94 (477)

**Віталій Радзієвський
(Київ)**

ОСНОВНІ СУБКУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ ТА ПРАВОСЛАВНА ДУХОВНІСТЬ У 1941-1945 РР.

В статті аналізується малодосліджена проблема православної духовності та субкультур у 1941-1945 рр. Ця проблема повстала у зв'язку з суспільними трансформаціями і потребує належного дослідження, зокрема, у галузі культурології.